

ІСТОРІЯ

УДК 930

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-2-1>**Сергій ОЛЕНИЧ,***orcid.org/0000-0002-9198-3043*

кандидат філософських наук,

докторант

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *olenych.sr@i.ua*

ПРАЦІ ІВАНА ФРАНКА З ІСТОРІЇ ОСВІТИ: КЛАСИФІКАЦІЯ І ПРОБЛЕМАТИКА

Мета статті – проаналізувати праці Івана Франка з історії освіти та запропонувати їх класифікацію, беручи до уваги проблематику, завдання та жанровість публікацій українського мислителя. Методологія дослідження базується на принципах історизму, об'єктивізму, наукового критицизму, системності та верифікації, аналізу та синтезу. При цьому використовуються історико-порівняльний, історико-генетичний та історико-типологічний методи. Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що Іван Франко серед своїх історичних студій присвячував значну увагу й минувшині шкільництва, насамперед у Галичині. Його праці з історії освіти умовно поділяємо на три групи: 1) публікації науково-методологічного характеру, в яких історик висловлював свої погляди на завдання історичної науки загалом й окреслював деякі питання історії освіти; 2) праці публіцистичного, меморійного і науково-популярного характеру, в яких відображено минушину освітніх процесів, часто у формі більших або менших ретроспективних екскурсів; 3) спеціально-історичні студії, в яких науковець досліджував певні аспекти розвитку освітнього життя в Україні, а також джерела до історії шкільництва, аналізував історіографічні здобутки. Іван Франко особливо цікавився галицьким шкільництвом XVIII – XIX ст. Його методологічні візії спираліся на головні засади позитивізму (повнота опрацювання джерел, скрупульозне опрацювання фактів, багатofакторність історичного процесу), частково романтизму. Меморійні праці стосувалися навчання Івана Франка у Дрогобицькій гімназії, Львівському університеті, а в публіцистичних зарисах він часто окреслював освітнє становище селянства. У низці наукових праць, присвячених історії української літератури та паницизним відносинам дослідник також аналізував питання розвитку освіти в Україні. Більшість власне наукових праць Івана Франка з історії освіти мають археографічний характер, в яких учений глибоко аналізував джерела з історії шкільництва та культурно-освітніх процесів. У низці рецензій Івана Франко аналізував праці з історії освіти К. Харламповича, П. Кулаковського тощо.

Ключові слова: Іван Франко, історія освіти, історіографія.

Serhiy OLENYCH,*orcid.org/0000-0002-9198-3043*

PhD (Philosophy),

Doctoral student

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *olenych.sr@i.ua*

WORKS OF IVAN FRANK ON THE HISTORY OF EDUCATION: CLASSIFICATION AND PROBLEMS

The purpose of the article is to analyze Ivan Franko's works on the history of education and propose their classification, taking into account the problems, tasks and genres of the Ukrainian thinker's publications. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivism, scientific criticism, systematicity and verification, analysis and synthesis. At the same time, historical-comparative, historical-genetic and historical-typological methods are used. Conclusions. Summarizing, we note that Ivan Franko, among his historical studies, also devoted considerable attention to the past of schooling, primarily in Galicia. We tentatively divide his works on the history of education into three groups: 1) publications of a scientific and methodological nature, in which the historian expressed his views on the tasks of historical science in general and outlined some issues of the history of education; 2) works of journalistic, memoir and popular science nature, which reflect the past of educational processes, often in the form of larger or smaller retrospective excursions; 3) special historical studies, in which the scientist studied certain aspects of the development of educational life in Ukraine, as well as sources for the history of schooling, analyzed historiographic achievements. Ivan Franko was particularly interested in

Galician schooling of the XVIII – XIX centuries. His methodological visions were based on the main principles of positivism (complete processing of sources, scrupulous processing of facts, multifactorial historical process), partly romanticism. Memorial works related to Ivan Franko's studies at the Drohobytzkyi Gymnasium, Lviv University, and in journalistic sketches he often outlined the educational situation of the peasantry. In a number of scientific works devoted to the history of Ukrainian literature and pan-ethnic relations, the researcher also analyzed the issue of education development in Ukraine. Most of Ivan Franko's scientific works on the history of education are of an archeographic nature, in which the scientist deeply analyzed sources from the history of schooling and cultural and educational processes. In a series of reviews, Ivan Franko analyzed works on the history of education by K. Kharlapmpovich, P. Kulakovsky, etc.

Key words: Ivan Franko, history of education, historiography.

Постановка проблеми. Історіографія історії освіти в Галичині налічує значну кількість наукових праць, авторами яких упродовж XIX – першої половини XX ст. були не лише фахові історики з профільною освітою, але й представники інших галузей знань і сфер діяльності (наприклад, літературознавець М. Возняк, правник і філолог А. Андрохівич, священник о. Ю. Кміт та ін.). Серед учених, які наприкінці XIX – початку XX ст. справили визначальний вплив на розвиток української гуманітаристики був Іван Франко – геніальний мислитель, письменник, перекладач, дослідник культури та освіти українського народу. Його праці з історії освіти доволі різноманітні за тематикою і жанровим стилем, а відтак виникає потреба їх наукової систематизації, класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доволі багатою є історіографія педагогічних поглядів Івана Франка (О. Дзевєрін, Б. Мітюров, В. Савинець, В. Смаль, Г. Паперна, Г. Васянович, О. Вишневецький, Ж. Гуцак, Р. Вишнівський та ін.). У радянському виданні «Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання» (Іван Франко..., 1960) (1960) вміщено декілька праць мислителя з історії освіти. У 1956 р. було опубліковано збірник «Іван Франко як історик» (І.Я. Франко як історик, 1956), в якому уміщено дослідження І. Гуржія, Ф. Шевченка, Л. Коваленка, С. Філіпової, А. Санцевича, К. Дуніна-Вонсовича про погляди Івана Франка на різні аспекти історичного минулого. У 1971 р. побачила світ праця М. Кравця «Іван Франко – історик України» (Кравець, 1971), в якій з-поміж іншого окреслив погляди Івана Франка на минувшину освіти. Творчість Івана Франка як історика школи і загалом освіти аналізували В. Смаль (Смаль, 1962), О. Караманов (Караманов, 2010), В. Галик (Галик, 2008), М. Галів (Галів, 2016; Галів, 2019). Найбільшою повнотою щодо дослідження студій Івана Франка з історії освіти характеризуються монографічні праці В. Смалья та М. Кравця, написані понад 50 років тому, а проблема потребує аналізу з позиції новітніх наукових знань та методологічних підходів.

Мета статті – проаналізувати праці Івана Франка з історії освіти та запропонувати їх класифікацію, беручи до уваги проблематику, завдання та жанровість публікацій українського мислителя.

Виклад основного матеріалу. Праці Івана Франка, у яких висвітлювалася історія освіти (урядової освітньої політики, закладів освіти, навчальної літератури, діяльність освітніх діячів) можна розділити на три групи, керуючись критеріями жанровості, предметності і мети публікованих ним праць. До першої групи слід зрахувати публікації науково-методологічного характеру, в яких автор висловлював свої погляди на завдання історичної науки загалом й окреслював деякі питання історії освіти. До другої групи, на нашу думку, належать праці публіцистичного, мемуарного і науково-популярного характеру, в яких відображено минувшину освітніх процесів як в Україні, так і за її межами. І, нарешті, до третьої групи зарахуємо спеціально-історичні студії Івана Франка, в яких досліджують певні аспекти розвитку освітнього життя в Україні. Значна частина публікацій цієї групи за змістом є археографічними дослідженнями.

До першої групи, на наше переконання, слід передусім зарахувати праці «Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ» (1878), «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881), «З поля нашої науки» (1893), «Що таке поступ?» (1903). Перша з цих праць була написана Іваном Франком ще у студентські роки й позначилася впливом соціалістичних ідей й позитивістських концепцій. Важливо, що молодий науковець відкинув тезу про те, що рушіями історичного поступу були видатні особистості, визнавши їх скоріше наслідком попередніх і сучасних економіко-політичних відносин. Відтак вів мову про те, що «усе людство в своєму історичному розвитку підлягає певним природним сталим законам, а не капризам і забаганкам окремих людей». Дослідник підкреслив значення історії культури, історії розвитку народів (Франко, 1986h: 25–26).

Розглядаючи історичний процес як детермінований, узалежнений від суспільно-економічних відносин поступ людства, Іван Франко вважав ключовим для історії людства аж ніяк не економічні зрушення. «В історії людства бачимо два

великі факти, що дивують нас своєю незвичною штучністю і одночасно так надзвичайно важливі для поступу, як, мабуть, жодні інші. Цими фактами є: винайдення письма і винайдення друку. Обидва ті факти стоять, як велетенські верстові стовпи, на межах великих історичних епох” (Франко, 1986h: 26). Як бачимо, вихового значення він надавав фактам-подіям культурного характеру, які напряму пов’язані з історією культури і, вужче, історією освіти.

Іван Франко підкреслює, що винайдення письма стало основою «цілої людської культури, найпотужнішим рушієм поступу», без якого людина не була б у змозі систематично і чітко пізнавати закони природи. Відбувається «величезний поворот» в розвитку людства, який дає змогу збільшувати знання, використовувати сили природи, прискорює класовий поділ людей (Франко, 1986h: 27). Не менш вагоме значення для Івана Франка має винайдення друкарства, яке розглядає з позицій наслідків для класових відносин. На його думку, завдяки друкарству було знищено привілей вищих класів («панів, князів і багачів») на «глибоку думку», науку, освіту, пізнання (Франко, 1986h: 29). Завдяки друкованій книзі відбувається поступова масовізація освіти, «нижчі класи» отримують доступ до знань і наукових досягнень, що Іван Франко патетично називає «сонцем нового поступу, істинно людського» (Франко, 1986h: 30).

Важливою у цьому ключі є й міркування молодого мислителя про класифікацію наук. Іван Франко поділяє науки на фізичні і антропологічні. Науки про людину він вважає важливими, хоч важкими та заплутаними, а також такими, що здатні вказати на найближчу мету – рівність і щастя всіх людей. Першою серед антропологічних наук він визнавав логіку, педагогіку називає наукою про виховання людей, а історію – наукою про долі народів від найданіших часів аж дотепер, етнологію – наукою про спосіб життя різних народів (Франко, 1986h: 38-39).

У статті «Мислі о еволюції в історії людськості» Іван Франко заперечив можливість цілковито об’єктивного, безстороннього вивчення історії. «Погляньмо на історію і запитаймо: котрий же то історик є приміром такої безсторонності?» (Франко, 1986i: 76), – запитував він, доводячи залежність історіописання від партійно-ідеологічної позиції дослідників. Учений порівнює історичну науку з будинком, який кожне нове покоління перебудовує відповідно до своїх поглядів і потреб. Услід за філософами-позитивістами (Дж. С. Міль, Г. Бокль, Г. Спенсер та ін.) він

наголошує на наявності певних законів, які визначають історичні факти, події і процеси. Іван Франко зазначив: «Під історією розуміємо слідження внутрішнього зв’язку між фактами, т.є. таке угруповання поєдинчих, уважніших і дрібніших фактів, зоб з них виходив якийсь сенс, т.є., щоб видно було певні основні закони природні, правлячі тими фактами і викликаючи їх» (Франко, 1986i: 77). Союзником історичної науки він проголошує науки природничі, і впевнено твердить що «наука о розвитку», яка стала сильним рушієм природознавства, будучи перенесена до історичної науки, «двигне й її наперед» (Франко, 1986i: 79). Відтак розмірковує над змістом поступу, услід за Г. Спенсером і Ч. Дарвіном веде мову про розвиток шляхом інтеграції та дезінтеграції і про природній та ставевий добір як рушій еволюції (Франко, 1986i: 82). Зпритаманним позитивістам оптимізм він підкреслив прогностичну функцію історичної науки, представники якої можуть «відгадати з них напрям будучого розвитку і виробити собі бодай в приближенні образ будучої суспільності» (Франко, 1986i: 134). На жаль, Іван Франко у цій статті майже не торкався питань історичного розвитку освіти.

У 1893 р. в короткій, до певної міри публіцистичній статті «З поля нашої науки» дослідник писав про зосередження наукових зусиль галицький українців переважно на філологічній, теологічній та правничій галузях, відтак критикував ігнорування природничих наук. З іншого боку він доволі різко окреслив стан в тогочасній галицькій історіографії, яка характеризувалася спорадичністю і локальністю досліджуваної проблематики (Франко, 1893b: 225–226). Безумовно, Іван Франко відчував брак українського історичного гранд-наративу. Водночас критикував історичний метод деяких авторів, зокрема А. Добрянського «Історія єпископов трех соединенных епархий, перемиськой, самборской и санокской...» (Франко, 1893b: 226–227).

Характеризуючи питання поступу («Що таке поступ?»), Іван Франко виділив три особливості поступу: 1) охопив лише частину людства; 2) розгортається хвилеподібно, високі хвилі поступу змінюються западинами і знову з’являються хвилі – висота цих «поступових» хвиль може бути різною; 3) немає географічної стійкості, переміщується з місця на місце (Франко, 1986e: 309). На відміну від марксистів, Іван Франко головним чинником поступу вважає не економіку, а освіту і науку – знання: хто переймає освіту – той процвітає, розвивається, той стає на чолі поступу. Він наголошує, що в давні часи азійську освіченість перейняли європейці, говорить про «передання

фінікійцями початків азійської освіти грекам», а від греків вона потрапила до Риму. «На грецькій освіті (з примішкою фінікійської, давно вперед переданої етрускам) вирости й римляни, народ у освіті недалекий, але зате незрівнянний у творенні та фундуванні того, чого бракувало дотепер освіченим народам, а власне державного життя...» (Франко, 1986е: 311). Відтак в елліністичну добу «грецька освіта робиться тим сонцем, що освічує весь світ, схід і захід» (Франко, 1986е: 311). Звісно, враховуючи позитивістську концепцію багатофакторності, серед чинників поступу мислитель називає й економічні відносини (господарські інтереси народів і держав), релігійні процеси (наприклад, «первісне християнство»), водночас критикує ідеї Ф. Енгельса про утворення комуністичної («народної») держави.

До другої групи праць, в якій Іван Франко аналізує питання історії освіти, зарахуємо такі: «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878), «Допис про дрогобицьку гімназію» (1878), «Ученицька бібліотека в Дрогобичі» (1878), «Володимир Барвінський» (1883), «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (1884), «Університети в Росії» (1887), «Нова руська кафедра в університеті» (1892), «Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічу снятинським)» (1892), «Народні школи на правобережній Україні» (1893), «Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріяли» (1902).

Перша з цих статей, має деяку методологічну вагу, бо у ній молодий Іван Франко декларував першість економічного чинника в історії людства. «Всякому, хто пильно вдивляється в історичне життя, в хід розвитку якогось народу, ясно доразу, що всякий новий напрям, нові відносини і погляди серед нього проявляються аж тоді, коли звершиться яка-небудь переміна в економічних та політичних обставинах життя того народу» (Франко, 1980а: 85), – писав тоді ще студент Львівського університету. Зустрічають в статті і політико-ідеологічні рефлексії з приводу лібералізму та соціалізму. Проте стаття містить зауваги Івана Франка з приводу освіти: від 1848 р. серед української галицької інтелігенції не з'явилося жодного видатного діяча на ниві освіти; з того ж року всі «партії» (москвофіли і народовці) «кричать про потребу народної освіти», проте безрезультатно, бо за цю справу взялася польська Крайова шкільна рада; ченці і священики до недавнього часу були людьми малоосвіченими («antiquae educationis»), які знали лише церковні книги і обрядовість (Франко, 1980а: 75–76, 87).

У двох дописах-спогадах про навчання в Дрогобицькій гімназії Іван Франко описав навчаль-

ний процес, учнівський самоосвітній гурток та сформовану ним невелику бібліотеку. Насамперед І. Франко назвав ефективних гімназійних педагогів (Е. Гюккель, Ю. Турчинський, М. Антоневич, Д. Міхонський та ін.), вказав на їхню популярність серед учнів і ефективні методи навчання. Він засудив переорієнтацію методики навчання в гімназії на запам'ятовування інформації (без її належного осмислення), негідну моральну поведінку деяких вчителів (Франко, 2008а, 11, 13–14). Нещодавній випускник гімназії через три роки після її закінчення різко критикував освітній процес, який, на його думку, має «зробити й найспосібнішого ученика туманом, недумком». При цьому обвинувачує не лише вчителів і професорів, але згалом усю педагогічну систему: «велика сила – шкільний регулямін, ухвалена свише система виховання чи, радше, одурювання будущих горожан любезної вітчизни» (Франко, 2008б: 21–22). Безумовно, ці два дописи Івана Франка, можуть слугувати джерелом до характеристики освітнього середовища Дрогобицької гімназії наприкінці 1860-х і на початку 1870-х рр. Водночас вони дають змогу окреслити й педагогічні візії молодого публіциста.

На початку 1880-х рр. Іван Франко опублікував польською мовою «Нариси з історії літератури русинської в Галичичні». У цій статті в газеті «Głos» (1882) історик окреслив питання освіти представників духовенства – перших авторів українських літературних праць. Серед чинників, які вплинули на формування української літератури дослідник називає засновану імператором Йосипом II греко-католицьку генеральну семінарію у Львові (1784), Львівський університет (1784). Щоправда, критично поставився до «русських студій» при Львівському університеті, відзначивши, що вони не принесли національній справі жодної кристи (Franko, 2016: 122). Схвально оцінив Іван Франко діяльність Івана Могильницького, зокрема видання катехизму і букваря для народних шкіл у 1815 – 1816 рр., натомість критикував митрополита Михайла Левицького, який навіть куренди у справі шкільництва видавав польською або латинською мовами (до 1831 р.) (Franko, 2016: 125–126, 131).

В 1883 р. Іван Франко, аналізуючи історію українсько-польських відносин у часі «Весни народів», опублікував документ про угоду між русинами і поляками 1848 р. Другий параграф угоди містив домовленості про організацію національного шкільництва (Франко, 1985с: 327). У статті, написаній з приводу передчасної смерті відомого українського громадського діяча Володимира Барвінського (1883) Іван Франко підкреслив

значення товариства «Просвіта», заснованого 15 років перед тим. “Заснування товариства “Просвіти” становило дуже важний і рішучий крок в духовому розвою нашої суспільности, звернувши перший раз увагу інтелігенції на конечну потребу народної просвіти. Тільки заснування і розивання такого товариства могло оживити і утвердити наролюбний рух серед галицько-руської інтелігенції...” (Франко, 2008с: 45). Знову ж повторивши думку, що «економічний добробут народу є головною підвалиною його культурного і політичного розвою» (Франко, 2008с: 50), учений наголошує на необхідності діяльності української інтелігенції для народу, адаптуючи ідею «органічної праці» для українських реалій.

Наступного року мислитель виступив за реформування програмного змісту і методів навчання української літератури в середніх школах. Стаття Івана Франка «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» не містить значних історичних екскурсів в історію освіти, проте у ній наведено критику діяльності прихильників «общеслов’янськості» (русофілів і москвофілів) від 1849 р., що спрямовувалася на «загладу власної народності» (Франко, 1980b: 327). Концепції русофілів і москвофілів упродовж багатьох десятиліть ХІХ ст. впливали на формування змісту навчання руської мови і літератури в галицьких гімназіях, що відчув на собі сам Іван Франко.

Коротка публікація «До історії нашого відродження» (1886) містить розповідь про епізод із життя Львівської духовної семінарії 1830-х рр. і долю її вихованця Слоневського (Франко, 1985d: 452–453). Стаття «Університети в Росії» (1887) була, переказом праці Е. Любека «Боротьба за вищу освіту в Росії», опублікованої в німецькому місячнику «Die neue Zeit». Звісно, у ній ми спостерігаємо й рефлексії самого Івана Франка, котрий, час від часу, поміщує свої міркування до тексту (наприклад, про Софію Перовську і її українське походження (Франко, 1986j: 493)). Відзначимо, що стаття Е. Любека сповнена романтичними і ліберальними пасажами, тож може здатися, що й Франко поділяв подібні світоглядні і політичні позиції. На нашу думку, увага українського мислителя до статті німецького публіциста була детермінована радикальними політичними візіями Івана Франка, його увагою до боротьби за свободу і право вищої освіти для усіх соціальних станів в умовах деспотичного режиму.

У 1892 р. Іван Франко в часописі Русько-української радикальної партії «Народ» опублікував статті «Нова руська кафедра в університеті» і «Наші народні школи і й їх потреби (Реферат на

вічу снятинським)». Перша з них містить згадку про те, що у 1848 р. на урядовому рівні велася мова про «руський університет» (Франко, 1892b). Друга сповнена статистичної інформації про станні шкільництва за 1890 – 1891 рр. й містить історичні екскурси у 1883 і 1850-ті рр. Публіцист і політик наводить багато середньостатистичних підрахунків: про кількість населення і кількість учнів на яких припадає одна школа, про середню кількість учні на школу, про фінансові видатки на початковий заклад освіти. Статистичний метод не завжди точний з огляду на брак інформації, через що автор змушений був узагальнювати деякі показники. Наприклад, він не мав точних даних про кількість початкових шкіл у містах («коло 200») (Франко, 1892a: 101). Головно сатистичну інформацію й деякі порівняння містить і статті Івана Франка про шкільництво на Правобережній Україні у 1893 р. (Франко, 1893a: 163–165).

З приводу смерті свого близького товариша Остапа Терлецького Іван Франко опублікувала розлогі спогади (1902). У них він розкрив різні аспекти здобуття О. Терлецьким освіти у Станіславській гімназії та Львівському і Віденському університетах. Зокрема, охарактеризував інтелектуальне середовище вчителів і учнів гімназії у 1860-х рр. У зазначеній праці Іван Франко знову розкриває свої погляди на історіописання, криткуючи науковий стиль О. Терлецького: “Ся метода не стілько історична, як радше публіцистична або властиво адвокатська. Автор любить виставити наперед тезу, а потім доказувати її відповідно підібраними фактами та сіллогізмами; для історика навпаки важні не тези, а факти й їх значінь. Свої факти й аргументи бере Терлецький із жерел та підручників *in crudo*, не вдаючися в їх критику, в аналіз їх значіня, автентичности та вірогідности; історик власне на ті боки справи звертає головну увагу” (Франко, 1902: 16).

До третьої групи праць Івана Франка з історії освіти належать спеціальні наукові студії, присвячені певним аспектам розвитку освітнього життя в Україні, передусім Галичині. Серед них виокремимо праці, які присвячені іншим наукових проблемам, праці археографічного та рецензійного характеру. До перших належать дослідження життя і діяльності відомого українського громадсько-політичного діяча ХІХ ст. Івана Федоровича. У монографії «Життя Івана Федоровича і його часи» (1884) окремий розділ присвячено освіті досліджуваної особистості. Історик описує навчання І. Федоровича в різних школах, намагається показати їхній вплив на формування світогляду і характеру учня. Відзначивши, що І. Федорович

навчався в єзуїтській гімназії Тернополя, Іван Франко різко критикує єзуїтську систему освіти і виховання: «Єзуїтська система навчання, полягаючи переважно на «кованні» (бездушним і механічним виучуванні напам'ять) тисячних, ні на що не потрібних дрібниць, перевага мертвої латині над всякими другими предметами, цілковита недостача в програмі наук природничих, – а ще до того єзуїтська нетолеранція до всяких дитячих вибриків, до всякого живого руху і природного розвитку серця й голови, єзуїтська система шпівонування вихованців поза мурами школи, – все те, в сполученні з тодішньою державною системою, немов навмисно складалося на то, щоб убити в кожному ученику всякі природні спосібності і зробити його мертвою і бездушною машиною на образ і подібність тих заскоружених бюрократичних машин, котрі в своїх руках держали тоді долю Австрії, ба й цілої Європи» (Франко, 1985b: 23–24).

Водночас у біографічній праці про І. Федровича, опертій на серйозній джерельній базі (Іван Франко опрацював родинний архів Федровичів у с. Вікно) знову ж проступають й деякі позитивістські рефлексії автора з приводу історичної науки. Дослідник веде мову про «утилітарний принцип» історії, бо ж історик, на його думку, досліджуючи «з тисячних уривків одноцільні стежки і течії минулого життя», видобуває з них «науку для сучасних – проясняє стежки будучини» (Франко, 1985b: 7–8). Крім того, як зауважив М. Галів, у цій студії помітні й деякі категорії доби романтизму (наприклад, «дух історії») (Галів, 2018: 78).

Деякі аспекти історії освіти висвітлені і в працях Івана Франка «Панщина та її скасування 1848р. в Галичині» (1898), «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910), «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» (1913). У першій з них історик позитивно характеризує реформи Марії-Терези та Йосифа II, зокрема відкриття духовних семінарій у Відні та Львові для українців. Відзначає Іван Франко й те, що Йосиф II у 1786 р. наказав навчати пасторальної теології, катехізування та проповідей «рідною мовою» і того ж року доручив дирекції семінарії «пильнувати кандидатів, аби вчилися катехізувати, говорити проповіді і писати в своїй народній і то в людській мові» (Франко, 1986f: 110) (виділено Франком. – Авт.). Дослідник навіть відкинув думку про германізаційні мотиви австрійського імператора, хоча в інших працях неодноразово вів мову про політику онімечення, проваджену віденським урядом наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.

У ґрунтовному дослідженні спроб впровадження латинського алфавіту для української

мови в Галичині Іван Франко почасти вказує і на освітню складову цього питання. Він відзначає значне зростання руського початкового шкільництва від 1818 р., здобутки українців у сфері освіти під час революції 1848 р. та стан освітніх інституцій у 1850-х рр., підкреслює погляди учасників дискусії щодо латинського алфавіту про впровадження його до «людових шкіл» (Франко, 1986g: 587, 595, 607–608, 617, 619–620). У нарисі з історії української літератури дослідник коротко зупиняється на питанні освіти, слушно зазначаючи, що питання про письменницьку і перекладун діяльність у «старій Русі» тісно пов'язане з питанням про стан освіти і шкільництва (Франко, 1910: 9).

Аналітична стаття Івана Франка «Середні школи в Галичині в рр. 1875 – 1883» (1884), крім соціологічного, має, безумовно, й новітньо-історичний характер. Використавши багатий статистичний матеріал, дослідник демонструє показники кількості гімназій і реальних шкіл, чисельності вчителів та учнів, зростання фінансових видатків на середню освіту в Галичині. При цьому він часто вдається до порівняльної аргументації, наводячи дані про середнє шкільництво в інших краях Австро-Угорської імперії. Головна мета статті Франка полягала у довденні необхідності утворення нових середніх шкіл в Галичині: «Ті цифри вже самі собою повинні би звернути увагу краю, міст й правительства на конечну потребу творення нових гімназій» (Франко, 1985a: 424). У цій публікації знову помічасмо декларацію про первинність економічного чинника щодо культурно-освітнього життя (Франко, 1985a: 424) (автор таким чином натякав на потребу додаткового фінансування освіти).

Більшість власне наукових праць Івана Франка з історії освіти мають археографічний характер. У 1893 р. в журналі «Київська старина» він опублікував статтю «До історії освіти в Галичині», в якій вказав на політику офіційних властей і польської шляхти щодо освіти селянства в першій половині XIX ст. Учений аналізує два історичні документи: 1) меморіал графа Казимира Красицького для галицькому станового сейму про справи піданих селян (1842 р.); 2) скарга селян с. Залуччя до городенського декана як урядового шкільного наглядача на утиски місцевого поміщика щодо школи. Відповідно до вимог археографії, історик вказує місцезнаходження джерел, аналізує мову (передусім другого документа), вказує обставини їх виникнення. Він пояснює деяку термінологію (зокрема, слово «пленіпотенти»), а також конструює дедуктивні висновки з приводу того, чому селяни звернулися не до снятинського декана,

у віданні якого перебувала їхня парафія, а до сусіднього городенського декана. На його думку, селяни, очевидно зверталися раніше до «свого» декана, однак той їм не допоміг, а тому вони шукали підтримку у сторонніх духовних властей, прохаючи захисту від зловживань поміщика, який забороняв шкільне навчання, переслідував учителів і учнів (Миرون (Франко І.), 1893: 164).

Значно більше археографічних студій Івана Франка уміщено в збірнику «Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку» (1902), в якому вміщено такі статті історика: «Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784 – 1792 рр.», «Матеріяли до історії гал.[ицького] руського шкільництва в рр. 1801 – 1848», «Перше руське просвітне товариство з рр. 1816 – 1818», «Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829». Зважаючи на те, що ці праці з джерелознавчого боку різнобічно проаналізовані М. Галівим (Галів, 2016: 51–55; Галів, 2019: 153–167), ми лише вкажемо на деякі особливості зазначених праць українського мислителя. Так, пишучи про українське шкільництво в Галичині кінця XVIII ст., він підкреслив їх генетичну тяглість від «княжих часів», назвав ці школи «дяківками», в яких навчання від засвоєння був і церковного письмо переходило до читання Часослова та Псалтиря. При цьому навів слова Івана Вишенського, який на початку XVII ст. закликав русинів триматися цієї «старої школи і не хапатися до новомодних шкіл міського типу з граматиною і риторикою» (Матеріяли до культурної історії Галицької Русі ... 1902: 100). Глибоко аналітичною є студія Івана Франка про три руські рукописні підручники початку XIX ст.: «Богословіє нравственности» 1806 р., буквар о. М. Щавінського 1814 – 1815 рр., «Методика...» М. Торбацького 1829 р. Тут особливо проявилася книго- та рукописознавча ерудованість дослідника, його фундаментальні знання у царині української літератури.

Праця Івана Франка «Із лектури наших предків XI в.», опублікована вперше у 1924 р., також має археографічну складову. Вчений аналізує Ізборник Святослава 1076 р., при цьому узагальнено фокусує традиційні на той час історіографічні висновки про освіту Київської Русі: «Освіта ширших мас, не то вже простого люду, але також міщанства, купецтва і бояр, уявляється нам дуже низькою. Проби заснування правильної шкільної науки, розпочаті Володимиром, признаються невдалими і мало вартими. Про стан освіти вищого і нижчого духовенства знаємо дуже мало, а принагідні звістки в джерелах про князів або інших мужів з характеристиками: “бѣ книженъ

сѣло”, “бѣ любай книги”, “бѣ философъ какого не было ни прежде, ни потомъ” читаються з недовірою і скептицизмом» (Франко, 2002: 96). Дослідник приділе увагу автору-переписувачу Ізборника – «грішному Іоану», про якого відомо лише, що він три роки перед тим закінчив перепис староболгарського збірника царя Симеона на староруську мову «з виразними відтінками київського говору». Іван Франко традиційно велику увагу присвячує мові джерела, вказує на те, що збірник написаний «мовою, живішою і більше зближеною до народної південноруської» (Франко, 2002: 98).

У низці рецензій Івана Франко аналізував праці з історії освіти. Так, аналізуючи розлогу статтю К. Харламповича про Острозьку школу, історик відзначив незначні «позитивні здобутки» зазначеного дослідження. Насамперед тому, що К. Харлампович не навів нових джерельних матеріалів, тож його праця – «звід і критична перевірка думок, висказаних досі в літературі, і сю задачу він виконав дуже добре» (Франко, 2010: 82). Іван Франко відкидає думку автора, який вважав, що Острозька школа не була академією. «Чим вона була на ділі, що давала сучасній руській суспільності, се може нам вияснити тільки публікація незвісних досі документів» (Франко, 2010: 83), – зазначив український історик. Загалом він схвально оцінив рівень інтерпретації К. Харламповичем відомих джерел та історіографічних напрацювань, однак покритикував дослідника за «вельми вбоги на позитивні факти» третій розділ.

Рецензуючи працю польського дослідника під псевдонімом «Swiatłomir» про шкільництво Галичини 1772 – 1902 рр., Іван Франко відзначив використання багатой літератури, однак ігнорування автором досліджень українських науковців. Як прихильнику позитивістських методів, рецензентові було до вподоби те, що Swiatłomir ілюстрував кожен тезу «дуже пророчистими» статистичними таблицями (Франко, 1904а: 43–44). Дорікнув він автору й за те, що той не звернув увагу на ідею Дітля, піднесену у 1865 – 1866 рр. про утворення двох краєвих шкільних рад – у Кракові і Львові. Для Франка немає сумніву у тому, що ця ідея “далеко щасливіша”, ніж пізніша централізація всього шкільництва під управління однієї КШР (Франко, 1904а: 44).

З національних позицій підійшов Іван Франко до рецензування праці П. Кулаковського про початки шкільництва в Сербії XVIII ст. Насамперед від дорікнув російському історикові за те, той багато уваги приділив діяльності в Сербії москвина Суворова, але мало написав про 1733 – 1738 рр. – «добу» в історії сербської школи,

коли вчителями там працювали вихованці Києво-Могилянської академії Козачинський, Казуновський, Климовський, Шумиляк, Левандовський, Минацький, Залуський (Франко, 1904b: 20). Іван Франко осудливо поставився до національно-політичних візій П. Кулаковського, який змаганнях галицьких москвофілів до збереження російського мови (за Франком «духової мертвеччини») вважали боротьбу за збереження «исконно-русских начал» та ідеї «русского единства» (Франко, 1904b: 21). Рецензент відверто іронізував над російськими вченими, які, пишучи про введення сербської народної мови до літератури та школи, бачили у цьому перемогу демократизму та природного розвитку. Але коли справа стосувалася Галичини, то входження української народної мови до художньої і наукової літератури та школи вони трактували як сепаратизм та закордонну політичну інтригу.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що Іван Франко серед своїх історичних студій присвячував значну увагу й минувшині шкільництва, насамперед у Галичині. Його праці з історії освіти умовно поділяємо на три групи: 1) публікації науково-методологічного характеру, в яких історик висловлював свої погляди на завдання історичної науки загалом й окреслював деякі питання історії

освіти; 2) праці публіцистичного, меморійного і науково-популярного характеру, в яких відображено минувшину освітніх процесів, часто у формі більших або менших ретроспективних екскурсів; 3) спеціально-історичні студії, в яких науковець досліджував певні аспекти розвитку освітнього життя в Україні, а також джерела до історії шкільництва, аналізував історіографічні здобутки. Іван Франко особливо цікавився галицьким шкільництвом XVIII – XIX ст. Його методологічні візії спиралися на головні засади позитивізму (повнота опрацювання джерел, скрупульозне опрацювання фактів, багатофакторність історичного процесу), частково романтизму. Меморійні праці стосувалися навчання Івана Франка у Дрогобицькій гімназії, Львівському університеті, а в публіцистичних зарисах він часто окреслював освітнє становище селянства. У низці наукових праць, присвячених історії української літератури та панцизнями відносинам дослідник також аналізував питання розвитку освіти в Україні. Більшість власне наукових праць Івана Франка з історії освіти мають археографічний характер, в яких учений глибоко аналізував джерела з історії шкільництва та культурно-освітніх процесів. У низці рецензій Івана Франко аналізував праці з історії освіти К. Харламповича, П. Кулаковського тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галик В. М. *«Там город преславний Дрогобич лежить...»* (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). Дрогобич: Коло, 2008. 208 с.
2. Галів М. Історичне джерело в історико-педагогічному наративі Івана Франка: поняття і критика. *Нагуєвицькі читання. Збірник наукових праць* / Ред. кол. П. Іванишин (голова), О. Баган (заст. голови) та ін. Дрогобич: Посвіт, 2019. Вип. 5. С. 153–167.
3. Галів М. Критика писемних джерел в історико-педагогічних працях Івана Франка. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 4 (86). С. 51–55.
4. Галів М. *Український історико-педагогічний наратив (середина XIX – кінець XX ст.): епістемологічні засади*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. 614 с.
5. І.Я. Франко як історик / Ред. кол.: І. О. Гуржій, П. М. Калениченко, О. К. Касименко, М. Н. Лещенко, Ф. Є. Лось, М. І. Супруненко, Ф. п. Шевченко. АН Української РСР. Інститут історії. Київ: Видавництво АН Української РСР, 1956. 160 с.
6. Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання / Упоряд. О. Дзевєрін. Київ: Рад.школа, 1960. 299 с.
7. Караманов О. Іван Франко як історик школи і освіти. *Матеріали Міжнародного наукового конгресу присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.)*. Львів, 2010. Т. 2. С. 930–940.
8. Кравець М. Іван Франко – історик України. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1971. 204 с.
9. Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилицьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією Івана Франка. Львів: Накл. НТШ, 1902. 328 с.
10. Мирон (Франко І.). К истории просвещения в Галиции. *Киевская старина*. 1893. Т. 43. Кн. 10. С. 159–165.
11. Смаль В. З. Іван Франко як історик освіти. *Наукові записки НПП УРСР*. Т. XX. Київ: Радянська школа, 1962. 220 с.
12. Франко І. [Допис про дрогибицьку гімназію]. *Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 53. С. 10–15.
13. Франко І. [рецензія] Swiatłomir. Ciemnota Galicyi w świetle cyfr i faktów 1772 – 1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego, Львів, 1904, ст. 212. *Записки наукового товариства імені Шевченка: Т. LVII: виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського*. Львів, 1904. Кн. I. Бібліографія. С. 42–44.
14. Франко І. [рецензія] К. Харлампович. Острожская православная школа, историко-критический очерк (Киевская старина, 1897, V і VI, стор. 177–207, 303–388). *Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 82–84.
15. Франко І. [рецензія] Платон Кулаковскій. Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. Очеркъ по исторіи русскаго влияния на югославянскія литературы (Извѣстія отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наук 1903,

кн. 2 і 3, стор. 246–311 і 190–291). *Записки Наукового Товариства імені Шевченка: Т. LIX: виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського*. Львів, 1904. Кн. III. Бібліографія. С. 20–21.

16. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 549–650.

17. Франко І. Володимир Барвінський. *Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 53. С. 45–53.

18. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ. *Франко І. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 24–40.

19. Франко І. До історії нашого відродження. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 46. Ч. 1. С. 452–453.

20. Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 46. Ч. 1. С. 7–298.

21. Франко І. З 1848 року (Давні матеріали до оцінення нових заходів около польсько-руської угоди). *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Ч. 1. С. 323–337.

22. Франко І. Із лектури наших предків XI в. *Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко*. Львів: Каменяр, 2002. С. 96–106.

23. Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 320–331.

24. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 74–93.

25. Франко І. *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.* Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1910. 444 с.

26. Франко І. Народні школи на правобережній Україні. *Народ*. 1893. № 16. С. 163–165.

27. Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічу снятинським). *Народ*. 1892. № 7–8. С. 100–104.

28. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 7–122.

29. Франко І. Середні школи в Галичині в рр. 1875 – 1883. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 46. Ч. 1. С. 418–434.

30. Франко І. Ученицька бібліотека в Дрогобичі. *Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 53. С. 15–22.

31. Франко І.Я. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали. *Записки НТШ*. 1902. Т. 50. С. 1–64.

32. Франко І. Нова руська кафедра в університеті. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1892/NovaKafedra.html>

33. Франко І. З поля нашої науки. *Народ*. 1893. № 19–20. С. 225–227.

34. Франко І. Що таке поступ? *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 300–348.

35. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 76–139.

36. Франко І. Університети в Росії. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Ч. 1. С. 491–512.

37. Franko I. Szkice z dziejów literatury rusińskiej w Galicyi. Iwan Franko. *Szkice o literaturze: Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka / Pod redakcją Jana Matkowskiego i Ihora Rozluckiego*. Warszawa–Drohobycz, 2016. 392 s.

REFERENCES

1. Halyk V. M. (2008). «*Tam horod preslavnyi Drohobych lezhyt...*» [«*There lies the glorious city of Drohobych...*»] (Vybrani pratsi Ivana Franka pro Drohobych). Drohobych: Kolo. 208 s.

2. Haliv M. (2016). Krytyka pysemnykh dzherel v istoryko-pedahohichnykh pratsiakh Ivana Franka [Criticism of written sources in Ivan Franko's historical and pedagogical works]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*. Vyp. 4 (86). S. 51–55.

3. Haliv M. (2018). *Ukrainskyi istoryko-pedahohichni naratyv (seredyna XIX – kinets XX st.): epistemolohichni zasady [Ukrainian historical and pedagogical narrative (mid-19th – late 20th centuries): epistemological foundations]*. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka. 614 s.

4. Haliv M. (2019). Istorychne dzherelo v istoryko-pedahohichnomu naratyvi Ivana Franka: poniattia i krytyka [Historical source in Ivan Franko's historical-pedagogical narrative: concept and criticism]. *Nahuievytski chytannia. Zbirnyk naukovykh prats / Red. kol. P. Ivanushyn (holova), O. Bahan (zast. holovy) ta in. Drohobych: Posvit*. Vyp. 5. S. 153–167.

5. *I.Ia. Franko yak istoryk (1956) [AND I. Franco as a historian (1956)] / Red. kol.: I. O. Hurzhii, P. M. Kalenychenko, O. K. Kasymenko, M. N. Leshchenko, F. Ye. Los, M. I. Suprunenko, F. p. Shevchenko*. AN Ukrainskoi RSR. Instytut istorii. Kyiv: Vydavnytstvo AN Ukrainskoi RSR. 160 s.

6. *Ivan Franko: pedahohichni statti i vyslovliuvannia [Ivan Franko: pedagogical articles and statements] / Uporiad. O. Dzeverin*. Kyiv: Rad.shkola, 1960. 299 s.

7. Karamanov O. (2010). Ivan Franko yak istoryk shkoly i osvity [Ivan Franko as a historian of school and education]. *Materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu prysviachenoho 150-richchiiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.)*. Lviv. T. 2. S. 930–940.

8. Kravets M. (1971). *Ivan Franko – istoryk Ukrainy [Ivan Franko is a historian of Ukraine]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu. 204 s.

9. Materialy do kulturnoi istorii Halytskoi Rusy XVIII i XIX viku, zibrani Mykh. Zubrytskym, Yur. Kmitom, Iv. Kobyletskym, Iv. E. Levitskym i Iv. Frankom, vydani pid redaktsiieiu Ivana Franka [Materials for the cultural history of Galician Rus of the 18th and 19th centuries, collected by Mykh. Zubrytskyi, Yur. Kmitom, Iv. Kobyletskyi, Iv. E. Levitskyi and Iv. Franko, published under the editorship of Ivan Franko]. Lviv: Nakl. NTS, 1902. 328 s.

10. Myron (Franko I.). (1893). K ystoryy prosveshcheniya v Halytsyy [To the history of education in Galicia]. *Kyevskaia staryna*. T. 43. Kn. 10. S. 159–165.
11. Smal V. Z. (1962). Ivan Franko yak istoryk osvity [Ivan Franko as a historian of education]. *Naukovi zapysky NPP URSR*. T. XX. Kyiv: Radianska shkola. 220 s.
12. Franko I. (1892a). Nashi narodni shkoly i yikh potreby (Referat na vichu sniatynskim) [Our national schools and their needs]. *Narod*. № 7–8. S. 100–104.
13. Franko I. (1892b). Nova ruska kafedra v universyteti [The new Russian department at the university]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1892/NovaKafedra.html>
14. Franko I. (1893a). Narodni shkoly na pravoberezhnii Ukraini [Folk schools on the right bank of Ukraine]. *Narod*. № 16. S. 163–165.
15. Franko I. (1893b). Z polia nashoi nauky [From the field of our science]. *Narod*. № 19–20. S. 225–227.
16. Franko I. (1910). *Narys istorii ukrainsko-ruskoï literatury do 1890 r.* [Essay on the history of Ukrainian-Russian literature until 1890]. Lviv: Nakladom ukrainsko-ruskoï vydavnychoi spilky. 444 s.
17. Franko I. (1980a). Krytychni pysma o halytskii intelihentsii [Critical writings about the Galician intelligentsia]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 26. S. 74–93.
18. Franko I. (1980b). Konechnist reformy uchennia ruskoï literatury po nashykh serednikh shkolakh [The finality of the reform of the teaching of Russian literature in our secondary schools]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 26. S. 320–331.
19. Franko I. (1985a). Seredni shkoly v Halychyni v rr. 1875 – 1883 [Secondary schools in Galicia in 1875 – 1883]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 46. Ch. 1. S. 418–434.
20. Franko I. (1985b). Zhyttia Ivana Fedorovycha i yoho chasy [The life of Ivan Fedorovich and his times]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 46. Ch. 1. S. 7–298.
21. Franko I. (1985c). Z 1848 roku (Davni materialy do otsinennia novykh zakhodiv okolo polsko-ruskoï uhody) [Since 1848 (Ancient materials for the evaluation of new measures related to the Polish-Russian agreement)]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 46. Ch. 1. S. 323–337.
22. Franko I. (1985d). Do istorii nashoho vidrozhennia [To the story of our revival]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 46. Ch. 1. S. 452–453.
23. Franko I. (1986e). Shcho take postup? [What is progress?] *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 45. S. 300–348.
24. Franko I. (1986f). Panshchyna ta yii skasuvannia 1848 r. v Halychyni [Panshchyna and its abolition in 1848 in Galicia]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 47. S. 7–122.
25. Franko I. (1986g). Azbuchna viina v Halychychni 1859 r. [The alphabet war in Galicia in 1859] *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 47. S. 549–650.
26. Franko I. (1986h). Nauka i yii vzaïemyny z pratsiuiuchymy klasamy. Vstup. [Science and its relations with the working classes. Introduction] *Franko I. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 24–40.
27. Franko I. (1986i). Mysli o evoliutsii v istorii liudskosti [Thoughts about evolution in human history]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 45. S. 76–139.
28. Franko I. (1986j). Universytety v Rosii [Universities in Russia]. *Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 46. Ch. 1. S. 491–512.
29. Franko I. (2002). Iz lektury nashykh predkiv XI v. [From the lecture of our ancestors in the 11th century] *Franko I.Ia. Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibrannia tvoriv u 50 tomakh / Uporiad. Z. T. Franko, M. H. Vasylenko*. Lviv: Kameniar. S. 96–106.
30. Franko I. [Dopys pro drohobytsku himnaziïu] [Post about the Drohobytzky gymnasium]. (2008a). *Franko I.Ia. Dodatkovy tomy do zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 53. S. 10–15.
31. Franko I. (2008b). Uchenytska biblioteka v Drohobychi [Student library in Drohobych]. *Franko I.Ia. Dodatkovy tomy do zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 53. S. 15–22.
32. Franko I. (2008c). Volodymyr Barvynskiy [Volodymyr Barvynskiy]. *Franko I.Ia. Dodatkovy tomy do zibrannia tvoriv u 50-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 53. S. 45–53.
33. Franko I. [retsenziia] (1904a). Swiatłomir. Ciemnota Galicyi w światle cyfr i faktów 1772 – 1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego, Lviv, 1904, st. 212. Zapysky naukovoï tovarystva imeni Shevchenka: T. LVII: vykhodiat u Lvovi shcho dva misiatsi pid redaktsiïeu Mykhaila Hrushevskoho. Lviv. Kn. I. Bibliografiia. S. 42–44.
34. Franko I. [retsenziia] (1904b). Platon Kulakovskii. Nachalo ruskoï shkoly u Serbov v XVIII v. Ocherk po istorii russkago vlianiya na yugoslavianskiya literaturi (Izv'ĕstiya otd. russkago yazika i slovesnosti Imp. Akademii Nauk 1903, kn. 2 i 3, stor. 246–311 i 190–291). *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka*: T. LIKh: vykhodiat u Lvovi shcho dva misiatsi pid redaktsiïeu Mykhaila Hrushevskoho. Lviv, 1904. Kn. III. Bibliografiia. S. 20–21.
35. Franko I.Ia. (1902). Dr. Ostap Terletskiy. Spomyny i materialy. Zapysky NTSh. T. 50. S. 1–64.
36. Franko I. [retsenziia] (2010). K. Kharlampovych. Ostrozhskaia pravoslavnaia shkola, ystryko-krytycheskyi ocherk (Kyevskaia staryna, 1897, V i VI, stor. 177–207, 303–388). Franko I. Ya. Dodatkovy tomy do zibrannia tvoriv u 50-y tomakh. Kyiv: Naukova dumka. T. 54. S. 82–84.
37. Franko I. (2016). Szkice z dziejów literatury rusińskiej w Galicyi. Iwan Franko. Szkice o literaturze: Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka / Pod redakcja Jana Matkowskiego i Ihora Rozluckiego. Warszawa–Drohobycz. 392 s.
38. Franko I. (2008b). Franko I.Ya. Additional volumes to the collection of works in 50 volumes. Kyiv: Scientific opinion. T. 53. P. 15–22.
39. Franko I. (2008c). Franko I.Ya. Additional volumes to the collection of works in 50 volumes. Kyiv: Scientific opinion. T. 53. P. 45–53.